

crkva u svijetu

OSVRTI I PRIKAZI

UM I NEUM U SUVREMENOJ FILOZOFIJI

Daniilo Pejović, Sistem i egzistencija, Zora, Zagreb, 1970, str. 271

Zoran Horvatić

Tvrdilo se — i još se danas ne tako rijetko tvrdi — da je vrijeme filozofije, a time i filozofiranja, prošlo. Ide se dalje pa se kaže da je i umjetnost na umoru, Jasno, i religija također. Kraj im je predviđen u ne tako dalekoj budućnosti, zapravo već u našem vremenu! A kakvo je to »naše« vrijeme? Po čemu se ono bitno razlikuje od vremena koje je minulo? Zašto je ono zapravo »naše«? Pitanja o vremenu — kako god ga mi željeli označiti, suziti mu značenje, ograničiti ga itd. — beskonačna su, a odgovori isto tako; ima ih mnogo, ali nas rijetko koji može u potpunosti zadovoljiti. A pitanja o nama, kao i odgovori na njih, također su mnogoznačna i mnogostruka. Svijet je danas uistinu drugačiji, možda čak bitno drugačiji od svijeta minulih stoljeća. Ne moramo ići tako daleko i ne moramo govoriti o vremenu mita; vremenu kada su Logos i Fisis bili jedno — kada nisu postali i bivali u suprotnosti, kada je čovjek bio jedno s prirodom i priroda s njim, kada, na kraju krajeva, i nije bilo povijesti, kad se ništa zbiljskoga nije dogodilo; Možemo se osvrnuti, u najbližu prošlost i vidjet ćemo kolike su ogromne razlike, kolike »pukotine« koje nas razdvajaju. Naše vrijeme, ovo u kojem sada živimo, ispunjeno je daleko više nego što su to bila čitava stoljeća srednjeg vijeka. Danas se stalno i neprekidno nešto događa, povijest se zbiva, a Bitak biva ispunjen. I to svakim danom iznova i sve više.

Nadolazi vrijeme pozitivnih znanosti i tehnike. Elektronika, atomistika, kibernetika, astronautika, najrazličitiji oblici kemije i biologije bitne su oznake »našega« vremena: — to je ta specifična razlika koja nas radikalno razdvaja i čak suprotstavlja prošlosti! Eto, po tome smo mi nešto drugo. — Čini se zaista, da nadgradnjama ljudskoga duha više nema mjesta u samome duhu, ili ga nema u dovoljnoj mjeri. To su samo neki problemi s kojima se autor u *Sistemu i Egzistenciji* neprekidno sučeljava: neke pomiruje, neke samo stavlja jedne nasuprot drugima, a neke opet ostavlja nedirnuti i nepromijenjene. »Sistem i Egzistencija dva su pola i protivnosti filozofskog mišljenja još od početka europske povijesti između kojih se ono nemirno kretalo i još se uvijek uznemireno kreće« (str. 7, u predgovoru).

Mogu li zapravo biti zajedno sistem i egzistencija? Nisu li to uistinu zbiljske suprotnosti koje se nikada po prirodi svojoj ne mogu izjednačiti i pomiriti, postati jedno? Smatramo da je to baš tako, da je nemoguće, pa da su, shodno

tome, uzaludne vratolomije uma koji pokušava racionalnim i racionalističkim putem ukinuti raspon između Logosa i Fiziisa te bitak s mišljenjem izjednačiti. Zna se o kome je ovdje riječ. O Hegelu koji u svojem apsolutnom sistemu, koji je, dakle, završen, a po mnogim i savršen, pronalazi zajedničko mjesto sistemu i egzistenciji, umnosti i zbiljnosti, bitku i ništavilu, umu i neumu! Hegelova ontologija i fenomenologija predmet su prvog razmatranja ove zaista filozofske knjige! Onaj tko je iz bilo kojih razloga na filozofiju upućen otkrit će i doznati mnogošta što je ili već zaboravio ili još ni saznao nije. A moći ili znati čitati Hegela ili o Hegelu — nikad nije izgubljeno vrijeme; nije ni puko ponavljanje, to je uvijek nešto novo, pa tako u isti mah i nešto sasvim drugo. *Fenomenologija* ili, prvotno, *Znanost iskustva svijesti* veličanstveno je djelo europske i svjetske kulture i povijesti u koju nas autor ove knjige, Danilo Pejović, značajki uvodi i usmjerava na bitne njezine probleme koji su bili i ostaju predmet svekolikih rasprava i pokušaja njihova rješavanja i razrješavanja. Umnost i zbiljnost, dijalektika i zaokruženi, završeni sustav, logika kao sistem čistoga uma, ontologija, praksa i otuđenje — samo su dio u nizu problema *Fenomenologije* u koju nas autor postupno uvodi, *Fenomenologija* kojom se napajao i Marx kojemu je ona poslužila kao temelj stvaralačke kritike, osobito kritike čovjekova otuđenja i samootuđenja.

I slijedeći napis posvećen je Hegelu, ovaj put njegovu odnosu prema umjetnosti. »Estetika je sagledala misao i prodrla u bit umjetnosti kao jedan od načina prisvajanja i otkrivanja svijeta s takvom oštrinom da njezina osnovna rješenja još i danas strše usred šume gotovo svih »suvremenih« teorija umjetnosti«, navodi autor na 16. stranici. Zbog čega je estetika i danas aktualna i mogli bismo reći »jedinovljena« orijentacija u pitanjima koja postavljaju na dnevni red suvremena umjetnost i estetika? Radi se ponajprije o *Bitnom* prilazu problemu umjetnosti, njezinu predmetu, oblicima i interakciji: svijest zbiljnost umjetnost. A sve to, jasno, u kontekstu društvenog razvitka. Estetička pitanja postaju danas nanovo »važna pitanja« i sve je širi krug onih koji se za njih zanimaju. Što je to zapravo estetika? Sam Hegel kaže da je »predmet estetike široko carstvo lijepog ili, točnije, njezina je oblast umjetnost i to lijepa umjetnost« (str. 21). Za Hegela je estetika sasvim nešto drugo nego je to za Kanta ili prijašnje mislioce. Suvremeno shvaćanje estetike, ovako kako ga mi danas poimamo, zapravo i započinje s Hegelom.

Onaj tko se želi pobliže upoznati s naznačenim problemima, o Hegelovu odnosu i umovanju o njima, neka pažljivije pregleda blizu 20 stranica koje su posvećene isključivo estetici i pitanjima umjetnosti koja za Hegela — »jest i po svojem najvišem određenju ostaje prošlost« (str. 29). Umjetnost ima svoje granice... Za nas ona više ne važi kao najviši način u kojem se ostvaruje istina, a njezina je forma prestala biti najviša potreba duha« (str. 29).

Samo tih nekoliko Hegelovih sudova dovoljni su da zagolicaju i onoga kome estetika nije bitan problem ni predmet isključiva zanimanja. Jasno, ovdje je neminovno upleten Heidegger; još jedan razlog da što pomnije pratimo svaku napisanu misao, — Toliko o estetici i umjetnosti.

Nakon »estetičkih pitanja« slijedi vrlo zanimljiv napis *Egzistencijalizam u Hegela* u kojem autor pokušava pronaći razloge koji su naveli pojedine autore da i Hegela svrstaju u egzistencijaliste zajedno s Kierkegaardom, Nietzscheom, Jaspersom i Heideggerom. Misli se ovdje ponajprije na neke francuske egzistencijaliste koji uporno nastoje pronaći izvore egzistencijalizma u Hegela. Tako na str. 36. nalazimo misao Merleau Pontya: »Od Hegela potječe sve što je veliko u filozofiji posljednjih stoljeća: npr. filozofija marksizma, Nietzschea, fenomenologija i njemački egzistencijalizam, psihoanaliza; on je započeo pokušaj istraživanja iracionalnog i njegove integracije u jedan prošireni um koji ostaje zadatak našega stoljeća.«

Tako prilaznje Hegelu nije osamljeno. Hegel je doista egzistencijalist u onoj mjeri u kojoj je čovjeka ostavio u svijetu koji je i sam egzistencijalan. Egzistencijalnost svijeta i čovjeka u njemu proizlazi — ipak to na kraju moramo priznati, osobito ako nismo kršćani i ne slijedimo kršćansku misao i vjeru —

iz nejasnoće cilja i smisla života uopće. Prema egzistencijalizmu, u krajnjim granicama, sve je besmisleno. Ostaje samo puko bivstvovanje, življenje koje se također mora okrenuti u svoju totalnu suprotnost, u neživljenje, nebivstvovanje.

Zašto smo stvarno tu, otkuda smo i kuda idemo? — pitanja su koja će to svagda i ostati, barem kad je riječ o filozofiji ili umu kao takvom. Kršćanstvo se prema tom problemu postavlja bitno drugačije. Smisao čovjeka i njegova postojanja u svijetu jasan je. Suodnos Bog — čovjek razriješava postavljenu dilemu. Koliko je to uistinu i konačna istina — za one koji u to ne vjeruju ostaje otvoreno pitanje, jer se ljudskom umu sve predstavlja kao pitanje i sve dolazi u obliku pitanja i u pitanje — osim, jasno, samo pitanje.

Još samo za opomenu. Egzistencijalizam je nešto novo i nedorečeno u filozofiji pa je pravi užitek proučavati ga, suprotstavljati mu se ili mu pak priznavati određene kvalitete. Vrijedna razmišljanja o tome naći ćemo na stranicama knjige koja je pred nama i koja nas jednostavno goni na daljna proučavanja egzistencijalizma.

Dva *marxistička pristupa Hegelu* razmatraju Blochovo i Lukacsevo učenje o Hegelu. Navodeći mnoge pojedinosti koje nam uvelike približavaju, ni izdaleka u pravom svjetlu, poznate misli navedenih mislitelja, autor ističe uspješnost Lukácseva pokušaja da povijesno-matrijalistički osvjetli društveno-ekonomsko podrijetlo i političku komponentu Hegelove misli i Blochovo tumačenje Hegelove filozofije, tj. njegovo nastojanje da, pomoću tumačenja i objašnjavanja iste, »dospije do razumjevanja filozofske dimenzije dialektičkog materijalizma« (str. 51).

Bloch i Lukács su neosporno dva najveća živuća marxista. Stoga je prava šteta što njihova djela nisu više i potpunije prisutna i u našoj sredini. Osobito ovdje mislim na Blocha čija nam se misao čini nekako vitalnija i svima bliška, marksizmu i kršćanstvu, danas prema mnogima jedinim ispravnim (ako toga uopće ima) rješenjima smisla i načina ljudskog života. Ali ne u smislu radikalnog suprotstavljanja kršćanstva i marksizma, nego njihova što je moguće većeg zblizžavanja u traženju puteva osmišljavanja ovog stvarnog ili, možda ipak, prividnog besmisla.

Bloch i nekim aspektima njegova učenja autor se još jedanput vraća u tekstu *Pojam napretka kod Ernsta Blocha* i na stranicama koje govore o *Potrazi za Bitkom kao hermeneutikom nade*. A naslov *Kasna žetva* ponovno razmatra suodnos dvaju, kako već rekosmo, velikana suvremene marksističke misli. *Kasna žetva* je vrlo zanimljiv napis u kojem pronalazimo i mnoge pojedinosti koje u drugim napisima nismo mogli pronaći. Između ostalog, ovdje mislim na izneseno Blochovo mišljenje o G. Lukácsu (str. 199. i dalje) gdje se govori o sudbini i putevima ove dvojice mislilaca.

No, vratimo se tekstovima onim redom koji su i u knjizi izloženi. Drugo poglavlje knjige nosi naslov *Pojedinačna brižna egzistencija*, a prvi napis u tom dijelu razmatra neke filozofske značajke Schelinga; filozofa i mislioca koji neprekidno ostaje u sjeni Hegela, Kanta pa i Fichtea. Razlozi zbog koji je Schelling »pao u zaborav« različiti su, ali autor ističe (str. 61) kako novija istraživanja nesumnjivo otkrivaju Schelinga u sasvim novom svjetlu i »osebujnoj veličini koja nimalo ne zaostaje za Hegelovom«. Svojim *Sistemom transcendentnog idealizma* Schelling je po prvi put otkrio značenje Apsolutnog, kako za filozofiju prije, tako i za filozofiju poslije sebe. To je zapravo prvi *Potpuni* sistem filozofije na osnovama kojeg je Hegel sagradio svoj veličanstveni sustav. Napis nadalje potanko raspreda o filozofovu životu, slijedu njegovih misli i njihovu značaju za suvremenu filozofiju. Schelinga tako po prvi put vidimo u novom svjetlu. Mnogima je taj tekst izvor novih spoznaja i novih poticaja za ozbiljnije prilaženje njegovim djelima.

Kierkegaardov život i djelo svakako je zanimljiva tema za onoga tko se na bilo koji način zanima egzistencijalizmom ili egzistencijalnom filozofijom. Učenje tog egzistencijalista također je nedovoljno poznato našoj javnosti koja tek u posljednje vrijeme pokazuje veće zanimanje za svojevrsan egzistencijalizam

čiji je tvorac Sören Kierkegaard. Njegovo je učenje izazivalo i još i danas izaziva veliki interes i u crkvenim krugovima. Protuslovlja njegova života, njegovo lutanje i borba protiv ondašnjih crkvenih struktura i učenja doveli su do toga da su ga svi prezreli i odbacili što je na kraju ostavilo duboke tragove u njegovu životu. No, uvijek moramo imati na umu kako je svako vrijeme puno nesporazuma. Kierkegaard je bio i ostao pravi kršćanin. To što ga nisu onda shvatili ni razumjeli stvar je nesporazuma i nerazumijevanja. Iz tih se razloga na ovom mjestu u potpunosti možemo složiti s mišljenjem Danila Pejovića koji ističe da »gotovo nitko kao on (Kierkegaard) nije toliko napadao kršćanstvo samo da bi ga spasio i oživio« (str. 95).

U tome je pak prva i osnovna ideja koja ga je neprekidno okupljala bila briga o usamljenom, jednom, pojedinačnom ljudskom biću, briga o pojedinačnoj egzistenciji! To nas navodi na daljna razmišljanja o njegovu utjecaju na suvremenu filozofiju egzistencije koju predstavljaju K. Jaspers, G. Marcel, J. P. Sartre i N. Abbagnano. Problemu egzistencijalizma je posvećen niz osobito vrijednih stranica u kojima se razjašnjavaju i komentiraju pojedina stajališta i mišljenja u prvom redu M. Heideggera i J. P. Sartera o značenju kojih na ovom mjestu i nije potrebno govoriti. I tako redom, niže se tekst za tekstom, svaki za sebe cjelina, a svi zajedno, opet, čine jednu jedinstvenu cjelinu.

Od ostalih tekstova koji se nalaze u ovoj knjizi valja spomenuti *Filozofija ili mišljena iskona, Razgovor s Martinom Heideggerom, Nedorečene teze o Marxu i marksizmu; Bilo a nije prošlo* itd..

Sistem i Egzistencija prikaz je suvremenih kretanja u filozofiji Zapada. Knjiga je pisana problematski, a ne povjesno i statistički, što je čini mnogo vrednijom i izuzetnijom. Pisati o njoj nije nimalo lagan posao, jer je vrlo teško razlučiti što je primarnije i za prikazivanje važnije. Knjiga je pisana izrazito filozofskim stilom i rječnikom, pa nam na kraju ostaje samo da ustvrdimo: ovu knjigu treba čitati!

MISTIKA NA ISPITU IZ EKUMENIZMA

(André Ravier DI, *La Mystique et mystiques*, Paris, 1966)

Jakov Jukić

Od vremena Henrija Bergsona, koji je na vrhuncima svoje »stvaralačke evolucije« neočekivano ugledao katoličke mistike, kao najautentičniji izražaj te evolucije, nije se, valjda, više nitko našao tko bi u označju modernog filozofskog pozitivizma i materijalizma takvom snagom i veličinom rehabilitirao duhovni značaj mističnog života. Bio je to svijetli trenutak za mistiku, na žalost brzo zaboravljen u užasima rata i u oskudicama mira. Poslije toga stvar se vratila na staro: mistika je postala privilegij za naročite duše i stroge redove, za izabrane pojedince i zatvorene zajednice. Dapače, religiozni razvoj posljednjih stoljeća nije baš mnogo pogodovao pojavi mistične obnove. Suvremeno kršćanstvo — okrenuto društvenoj aktivnosti i horizontalnoj dimenziji, dogmatskoj diskusiji i ekalizijskoj specijalizaciji — sve je više zaziralo pred modernim čovjekom izlaziti s temama o mistici i o mističnom životu, bojeći se objede »otuđenja« i »bijega pred životom«. Devaluacija unutrašnjeg života i profilaclija svih mogućih »pseudo-mistika«, s političkim prizvukom i ispadima okrutnosti, još su više pogoršale ovu situaciju, pa je otpala mogućnost da se moderni čovjek istinitije i intimnije upozna s mističnim sadržajima svoje vjere.

Ako je zanimanje za mistiku preko filozofskog medija bilo prekinuto, nije nestao potpuno interes za mistiku preko medija povijesti religije i psiholo-